

ભારતમાં મૃત્યુદંડની સજા માફી અને સૂર્યોદય પહેલાં આપવામાં આવતી ફાંસીની ખાસ જોગવાઈ

મીતાબેન મહેશકુમાર બારોટ

પીએચ.ડી. સ્કોલર,

શ્રી ગોવિંદ ગુરુ યુનિવર્સિટી, ગોધરા

૧. પ્રસ્તાવના

ભારતીય બંધારણે લોકોને કેટલાક અધિકારો આપ્યા છે અને તેમના માટે કેટલીક ફરજો પણ બનાવી છે. જ્યારે કેટલાક લોકો અન્ય લોકોના અધિકારો છીનવી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે, તો તેમના માટે પણ બંધારણમાં સજાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ સજા મૃત્યુદંડથી લઈને આજીવન કેદ અથવા થોડા વર્ષની સજા સુધીની હોઈ શકે છે.¹ આ લેખમાં આપણે ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા મૃત્યુદંડની સજા અથવા મૃત્યુદંડની સજામાં માફી કરવાની પ્રક્રિયા અને સૂર્યોદય પહેલાં આપવામાં આવતી ફાંસીની જોગવાઈ અંગેનો જાણકારી મેળવીશું.

૨. ભારતના બંધારણની કલમ 72 રાષ્ટ્રપતિને નીચેના કેસોમાં અપરાધ માટે દોષિત ઠરેલ વ્યક્તિઓને માફ કરવાની સત્તા આપે છે 2

૧. જઘન્ય અપરાધ માટે મૃત્યુદંડ
૨. લશ્કરી અદાલત દ્વારા સજા
૩. ગુના માટે સજા

૩. રાષ્ટ્રપતિ પાસે નીચેની માફી અંગેની સત્તાઓ

૧. સજા માફ કરો: આ જોગવાઈ દ્વારા, રાષ્ટ્રપતિ આરોપીને આરોપોમાંથી મુક્ત કરે છે.
૨. સજા ઘટાડવી: આમાં, રાષ્ટ્રપતિ મૃત્યુદંડની સજાને આજીવન કેદમાં ફેરવવા જેવી સજા ઘટાડે છે.
૩. સજાની મુદતની માફી: આમાં, રાષ્ટ્રપતિ તેની પ્રકૃતિને બદલ્યા વિના સજાની અવધી ઘટાડે છે. જેમ કે 5 વર્ષની સખત કેદની સજા ઘટાડીને 2 વર્ષ કરવી.
૪. વાક્ય પર અંકુશ: રાષ્ટ્રપતિને ખાસ સંજોગોમાં જેમ કે શારીરિક અક્ષમતા, ગર્ભાવસ્થાની સ્થિતિ વગેરેમાં મૂળ સજાને રોકવાનો અધિકાર છે.
૫. રાષ્ટ્રપતિ કોઈપણ સજા (ખાસ કરીને મૃત્યુદંડ) સ્થગિત કરી શકે છે જેથી વ્યક્તિ માફી માટે અપીલ કરી શકે.

¹ <https://hi.wikipedia.org/wiki>

² <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/procedure-of-mercy-petition-to-president-of-india>

૪. ભારતમાં મૃત્યુદંડ આપવાની પ્રક્રિયા

ભારતમાં, દુર્લભ કેસોમાં મૃત્યુદંડ આપવામાં આવે છે. (જેમ કે યુવાન છોકરીઓ પર બળાત્કાર અને હત્યા, સ્ત્રી અથવા પુરુષની અમાનવીય હત્યા) સેશન્સ કોર્ટમાં કેસની સુનાવણી થાય ત્યારે સેશન્સ જજે નિર્ણયમાં લખવાનું હોય છે કે આ કેસને રેરેસ્ટ ઓફ ધ રેર કેમ ગણવામાં આવે છે. સેશન્સ જજ દ્વારા આપવામાં આવેલી મૃત્યુદંડની સજા હાઈકોર્ટ દ્વારા માન્ય ન હોય ત્યાં સુધી માન્ય નથી. ભારતીય બંધારણ હેઠળ એવી જોગવાઈ છે કે કોઈ પણ ગુનેગારને કોઈપણ સ્થિતિમાં અન્યાય ન થવો જોઈએ. આ કારણોસર, જો કોઈ વ્યક્તિને નીચલી અદાલત દ્વારા સજા કરવામાં આવી હોય, તો તેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે કે તે વ્યક્તિ ઉપલી કોર્ટમાં જઈ શકે છે, એટલે કે, તે રાજ્યની હાઈકોર્ટમાં અપીલ કરી શકે છે અને જો તેને એવું લાગે છે. તેની સાથે ન્યાય નથી થતો જો આવું થાય તો તે સુપ્રીમ કોર્ટ એટલે કે સુપ્રીમ કોર્ટમાં પણ આશરો લઈ શકે છે. પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટે આપેલી સજા અંતિમ રહેશે. જો સુપ્રીમ કોર્ટે કોઈને મૃત્યુદંડની સજા સંભળાવી હોય અથવા નીચલી અદાલતની સજાને યથાવત રાખી હોય તો માત્ર રાષ્ટ્રપતિ જ સજા બદલી શકે છે.

૫. રાષ્ટ્રપતિ પાસે દયાની અરજી દાખલ કરવાની પ્રક્રિયા ^૩

જ્યારે કોઈ પણ કિસ્સામાં, ગુનેગારને સુપ્રીમ કોર્ટમાંથી કોઈ રાહત મળતી નથી અને તેની મૃત્યુદંડની સજા યથાવત રહે છે અથવા એવા કોઈ કેસમાં કે જેમાં સુપ્રીમ કોર્ટે પોતે દોષિતને મૃત્યુદંડની સજા આપી હોય, તો તે વ્યક્તિ સીધી અરજી કરી શકે છે. રાષ્ટ્રપતિના કાર્યાલયમાં અરજી લેખિતમાં મોકલી શકાય છે. રાષ્ટ્રપતિ પાસે દયાની અરજી દાખલ કરવાની જોગવાઈ ભારતીય બંધારણની કલમ 72માં છે. દોષિત પોતાના રાજ્યના રાજ્યપાલને પણ દયા અરજી મોકલી શકે છે. જો કે, રાજ્યપાલને મળેલી અરજીઓ સીધી ગૃહ મંત્રાલયને મોકલવામાં આવે છે. અત્રે નોંધનીય છે કે રાજ્યપાલ વ્યક્તિની મૃત્યુદંડની સજા માફ કરી શકતા નથી જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ પણ કરી શકે છે. ગુનેગારો તેમની અરજી તેમના વકીલ અથવા પરિવારના સભ્યો દ્વારા પણ મોકલી શકે છે.

૬. સર્વોચ્ચ અદાલતે વિવિધ કેસોમાં રાષ્ટ્રપતિની માફી શક્તિનો અભ્યાસ અને સિદ્ધાંતો

સર્વોચ્ચ અદાલતે વિવિધ કેસોમાં રાષ્ટ્રપતિની માફી શક્તિનો અભ્યાસ કર્યો છે અને નીચેના સિદ્ધાંતો બનાવ્યા છે.

1. દયાની અરજી કરનાર વ્યક્તિને રાષ્ટ્રપતિ તરફથી મૌખિક સુનાવણીનો અધિકાર નથી.
2. રાષ્ટ્રપતિ પુરાવાની પુનઃ તપાસ કરી શકે છે અને તેમનો અભિપ્રાય કોર્ટ કરતા અલગ છે.
3. રાષ્ટ્રપતિ આ સત્તાનો ઉપયોગ કેબિનેટ સાથે ચર્ચા કરીને જ કરશે.
4. જો રાષ્ટ્રપતિ વિચારે છે કે ગુનેગારની સામાજિક સ્થિતિ એવી છે કે તેના પરિવારને તેની ખૂબ જ જરૂર છે અથવા અન્ય કોઈ માનવીય આધાર પર રાષ્ટ્રપતિ સજાને બદલી શકે છે, સજાને આજીવન કેદમાં બદલી શકે છે અથવા સ્વરૂપ બદલી શકે છે.
5. રાષ્ટ્રપતિએ તેમની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે સુપ્રીમ કોર્ટના કોઈપણ નિર્દેશનું પાલન કરવાની જરૂર નથી અને રાષ્ટ્રપતિના આ નિર્ણયની કોઈ ન્યાયિક સમીક્ષા કરી શકાતી નથી.

³ <https://navbharattimes.indiatimes.com/india/>

6. જ્યારે માફી માટેની અગાઉની અરજી રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નકારી કાઢવામાં આવી હોય, ત્યારે બીજી અરજી દાખલ કરી શકાતી નથી.

૭. સૂર્યોદય પહેલા ફાંસી આપવાનાં કારણો

મૃત્યુદંડ ફક્ત અત્યંત જઘન્ય અપરાધોના કિસ્સામાં જ આપવામાં આવે છે. જો કે, ભારતના રાષ્ટ્રપતિને મૃત્યુદંડની સજા ઘટાડવા, માફ કરવા અથવા થોડા સમય માટે મુલતવી રાખવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. મૃત્યુદંડ માટે કેટલાક નિયમો બનાવવામાં આવ્યા છે, જેની ચર્ચા આ લેખમાં કરવામાં આવી છે. કાયદાની નજરમાં ગંભીર ગુનો કરનાર વ્યક્તિને મૃત્યુદંડ આપવામાં આવે છે. આ અધિનિયમને બંધારણીય રીતે માન્યતા આપવામાં આવી છે જેના હેઠળ વ્યક્તિને સજા તરીકે મૃત્યુદંડ આપવામાં આવે છે. અથવા જો કોઈ ગુનેગારનો ગુનો એટલો જઘન્ય હોય કે જજ પાસે મૃત્યુ કે ફાંસી સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ બચતો નથી. પરંતુ કોઈ પણ જજ માટે મૃત્યુદંડની સજા સંભળાવવી સરળ નથી. જ્યારે તેને સજા થાય છે, ત્યારે તે તેની કલમ તોડી નાખે છે. પરંતુ શું તમે જાણો છો કે સૂર્યોદય પહેલા મોતની સજા કેમ આપવામાં આવે છે? જેમ આપણે જાણીએ છીએ કે મૃત્યુદંડ ત્યારે જ આપવામાં આવે છે જ્યારે કાયદાની નજરમાં ગુનો માફીયોગ્ય ન હોય. આ સજાને લાગુ કરવા માટે ખાસ નિયમો બનાવવામાં આવ્યા છે, જેમાંથી એક મૃત્યુદંડનો સમય નક્કી કરવામાં આવ્યો છે. મૃત્યુદંડની પ્રક્રિયાનો અમલ હંમેશા સૂર્યોદય પહેલાં થાય છે એટલે કે દોષિતોને સૂર્યોદય પહેલાં ફાંસી આપવામાં આવે છે. ફાંસી આપતાં પહેલાં કેટલાક નિયમોનું પાલન કરવું પડે છે: જેમ કે ફાંસીની સજા આપતા પહેલા ગુનેગારને નવાં કપડાં આપવામાં આવે છે, કોઈ પણ ધાર્મિક પુસ્તક જે તેને જોઈતું હોય તે તેને વાંચવા માટે આપવામાં આવે છે, તેની પસંદગીનું ભોજન ખવડાવવામાં આવે છે, તેની અંતિમ ઈચ્છા પૂછવામાં આવે છે વગેરે.

૮. સૂર્યોદય પહેલા મૃત્યુદંડ આપવા માટેના કારણો⁴

મૃત્યુદંડ ૪ કારણોને લીધે સૂર્યોદય પહેલાં આપવામાં આવે છે: ૧. કાયદાકીય ૨. વહીવટી ૩. નૈતિક અને ૪. સામાજિક.

૮.૧ કાનૂની કારણો

ફાંસીની સજાની પ્રક્રિયાના અમલ પહેલા વ્યક્તિને જેલમાં રાખવામાં આવે છે અને જેલ પરિસરમાં કાયદાકીય કામ કરવામાં આવે છે, જેના માટે જેલના કેટલાક નિયમોનું પાલન કરવું પડે છે. બ્યુરો ઓફ પોલીસ રિસર્ચ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ (BPR&D): 'ભારતમાં જેલના મોનિટરિંગ અને મેનેજમેન્ટના મોડલ જેલ મેન્યુઅલ' અનુસાર, દિવસ પૂરો થાય તે પહેલાં ફાંસીની સજાની પ્રક્રિયાને અમલમાં મૂકવાની જોગવાઈ છે. અલગ-અલગ ઋતુ પ્રમાણે ફાંસીનો સમય સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલા આદેશો અનુસાર હોય છે.

૮.૨ સામાજિક કારણો

સમાજમાં ફાંસીનો ખરાબ પ્રભાવ ન પડે તેને ધ્યાનમાં રાખીને સૂર્યોદય પહેલા ફાંસી આપવામાં આવે છે. બીજી તરફ, સવારે વ્યક્તિ માનસિક રીતે અમુક અંશે હળવા રહે છે. મીડિયા અને સામાન્ય લોકો પણ સવારના સમયે એટલા સક્રિય નથી હોતા કે લોકો પર કોઈ પ્રકારની ખોટી અસર પડે.

⁴ <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/why-prisoners-are-executed-before-sunrise>

૮.૩ વહીવટી કારણો

ફાંસીની સજાની પ્રક્રિયા જેલ અધિકારીઓ માટે દિવસનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે જે સામાન્ય રીતે સવારે કરવામાં આવે છે જેથી તે દિવસના રોજિંદા કામને અસર ન થાય. ફાંસી આપતા પહેલા જેલ પ્રશાસનને ઘણી બધી પ્રક્રિયાઓ પણ પૂરી કરવી પડે છે જેમ કે ગુનેગારનો મેડિકલ ટેસ્ટ, વિવિધ રજિસ્ટરમાં એન્ટ્રી અને ઘણી જગ્યાએ ટેસ્ટ આપવા પડે છે. તે જ સમયે, ફાંસી પછી, ડોક્ટરો દ્વારા ગુનેગારની લાશની પુષ્ટિ થાય છે, પછી તેને તેના પરિવારના સભ્યોને સોંપવામાં આવે છે, જેમાં ઘણો સમય લાગે છે.

૮.૪ નૈતિક કારણો

એવું માનવામાં આવે છે કે જેને મૃત્યુદંડની સજા આપવામાં આવે છે તેણે તેના મૃત્યુ માટે આખો દિવસ રાહ જોવી ન જોઈએ. તેના મન પર કોઈ ઊંડી અસર નથી, તેથી તેને સૂર્યોદય પહેલા ફાંસી આપવામાં આવે છે. છેવટે, મૃત્યુની રાહ જોવી સરળ નથી, ગુનેગારને મૃત્યુદંડ મળી છે અને માનસિક વેદના માટે નહીં. ફાંસીની પ્રક્રિયાના થોડા કલાકો પહેલાં ગુનેગારને ઉપાડવામાં આવે છે જેથી નિયમિત શારીરિક કાર્ય કરી શકાય, જો પ્રાર્થના હોય, તો પછી તેને ફાંસીના માંચડે લઈ જવામાં આવે છે. વ્યક્તિના પરિવારજનોને પણ મૃતદેહને તેમના ઘરે લઈ જવા અને અંતિમ સંસ્કાર કરવા માટે પૂરતો સમય મળે છે. તેથી, આ ચાર કાયદાકીય, વહીવટી, નૈતિક અને સામાજિક કારણોને લીધે સૂર્યોદય પહેલાં ફાંસી આપવામાં આવે છે.

૯. સારાંશ

ભારતમાં અત્યાર સુધીમાં 14 રાષ્ટ્રપતિઓ ચૂંટાયા છે અને બધાએ પોતાની રીતે અરજીઓનો નિકાલ કર્યો છે. ભારતના પ્રથમ મહિલા રાષ્ટ્રપતિ પ્રતિભા પાટીલે સૌથી વધુ દયા અરજી સ્વીકારી હતી. તેણે કુલ 30 ફાંસી માફ કરવાનો રેકોર્ડ બનાવ્યો હતો. પૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ આર વેંકટરામન (1987 થી 1992) દેશમાં સૌથી વધુ 44 દયા અરજીઓ ફગાવી દેવાનો રેકોર્ડ ધરાવે છે. આર વેંકટરામન પછી રાષ્ટ્રપતિ પ્રણવ મુખર્જીએ સૌથી વધુ દયાની અરજીઓ ફગાવી છે, જેમણે 28 દયાની અરજીઓ ફગાવી દીધી છે. આશા છે કે ઉપરોક્ત લેખના આધારે, તમે સમજી ગયા હશો કે કોઈ વ્યક્તિને કેવી રીતે સજા કરવામાં આવે છે અને તે સજા સામે રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ કેવી રીતે અપીલ કરી શકે છે અને રાષ્ટ્રપતિ તે ગુનેગારની અપીલ પર કેવી રીતે નિર્ણય લે છે.

સંદર્ભ

1. <https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/why-prisoners-are-executed-before-sunrise>.
2. <https://www.drishtias.com>
3. <https://hi.wikipedia.org/wiki>
4. <https://navbharattimes.indiatimes.com/india>